

PARA VAKIFLARININ PARA İŞLETME YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AYDIN KUDAT*

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Genel manada ilmiye diniye ve içtimaiye diye tabir edilen kamusal alanlarda, medrese, imarethane, han, cami, şifahane ve imaret gibi akarat vakıfları vardır. Kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplumun istifadelerine direk olarak sunulan bu akarat vakıfları gayri menkullerden müteşekkildir. Bunların yanı sıra başında hem bu mekânların işe ve idamesini sağlamak hem de toplumun ilmi, dini, sosyal ve ekonomik gibi birden fazla açıdan ihtiyaçlarını karşılamak üzere nukûd vakıflarının doğmasına vesile olan vakıf kısımları da vardır. Akarat dışındaki vakıflar, genelde ikinci maksada matuf olarak kurulanlardır. Birden fazla cihetten daha yaygın bir işleve sahip olan para vakıfları bi't-tab' (dolaylı olarak) sunulan vakıfların ekseriyetini teşkil etmektedir. Bu tür vakıflar, toplumun içtimai durumuna göre asgari ihtiyaçlarını karşılamada buna bağlı olarak mal ve hizmetlerin üretiminde daha aktiftir. İslam medeniyetine ait infak amelîyesinin bir kısmını teşkil eden ve mali ibadet hüviyetli olan vakıf organizasyonlarının nev'-i şahsına münhasır teşekkül ve işleyiş biçimi vardır. Bununla beraber, fıkıhın tedvin döneminden itibaren tarihi süreç içerisinde bu organizasyon etrafında zengin bir teorik ve pratik külliyat oluşmuştur. Bunun iki önemli özelliği tebarüz etmiştir. Kâr amacı taşımaması diğer bir ifadeyle sahibine maddi kazanç sağlamaması ve toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacının olmasıdır. Özellikle para vakıflarının yaygınlık kazanmasıyla bu amacı gerçekleştirmek üzere iktisadî hayatta önemli bir alan işgal edebilmiştir. Bu zengin kültür mirastan hareketle nukûd vakıflarında diğer iktisadî organizasyonlara benzer işletme yöntemleri olabilmektedir. Biz bu makalemizde para vakıflarının işletme yöntemlerini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Para Vakıfları, Şirket, Para İşletme Yöntemleri ve Modelleri

AN EVALUATION ON MONEY OPERATIONS METHODS OF CASH WAQFS

ABSTRACT

Real estate waqfs which operated insitutions such as madrasahs, soupouses, hans, mosques, and hospitals had been active in the fields of education, religion and charity. These waqfs which tried to meet institutional needs of the society generally consisted of real estates. In close connection with these waqfs, there were their sections, which contributed to the emergence of cash (nukud) waqfs to meet educational, religious, social and economical needs of the society and to ensure the maintenance of waqfs by providing their supplies. The waqfs other than real estate waqfs were generally established to serve the second aim. The cash waqfs which had many different functions constituted the majority of these waqfs which provided indirect services. These waqfs had been more active in meeting minimum needs of the society in accordance with its social situation and in producing goods and services for this purpos. The waqfs were the part of charity works within Islamic civilization and helped to fulfill financial requirements of Islam. They had a unique composition and a unique method of operation. Nevertheless, a rich theoretical and practical corpus was created around this organization, beginning from the codification period of the fiqh. Waqfs were non-profit institutions; they were not supposed to create any financial gain for their founders. They would work only to meet the needs of the society. Especially, with the widespread use of cash waqfs, waqfs had an important place in economic life to realize this aim. Within this rich cultural heritage, it is possible to find money operation methods in cash waqfs similar to those in other financial institutions. In this article, money operating methods of cash waqfs will be studied.

Keywords: Cash waqfs, Company, Methods and Models in Money Operations

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: akudat@ybu.edu.tr

Sermayesinin tamamı veya bir kısmı nukûddan müteşekkil olan vakıflar *para vakıfları* veya *nukûd vakıflar* (VGMA Defter No: 626/2, Sayfa: 476, Sıra: 560) olarak tavsif edilir. Hukukî olarak bir şeyin devredilmesinde aracılık yapan değer birimi nukûd sayılır (DİA, 36/466). Bu anlamdaki nukûddan müteşekkil olan vakıflar, farklı kategorilerde incelenmiştir. Para vakıfları, paranın taşınabilir bir ürün olması hasebiyle Menkul Vakıf kategorisinde, kendisinden istifade edildiğinde aslının yok olduğu bir değer birimi olması hasebiyle Te'bîd Şartının gerekli görülen ve görülmeyen vakıf türleri kategorisinde veya akar gibi müstecerattan olmaması hasebiyle kiralaması sahîh olmayan vakıf kategorisinde ele alınmıştır. (İbn Teymiye, 1995, s. 19/252). Bu ve benzeri durumlar gerek teşekkülü safhasında gerekse işleyiş ve değerlendirilmesi safhasında söz konusu vakfiyelerin hukukî olarak birden fazla şekilde tanımlama ve yorumlamaya vesile olmaktadır. Örneğin, mütevellinin, vakıf sahibinin mi yoksa vakıftan istifade edenlerin mi vekili olduğu hususu, vakıf sermayesinin kimin ortaklığıyla, ne şekilde işletileceği veya kimlere tahsis edileceği hususu vakfiyelerin kategorik olarak farklı şekillerde tanımlanmasında rol oynamaktadır.

Aslının tüketilmeden kendisinden istifade edilemeyen menkul vakıf türlerinden nukûd vakıflarına, mislinin baki kalması aslının baki kalması gibi görülmesiyle (İbn Nuceym, 1997, s. 5/219) hayrî işlerin inşâ ve ihyasında ayrı bir dinamiklik kazandırmıştır. Böylece para vakıfları toplumsal kalkınma ve sosyal refahın tesisine dönük iktisadi hayatta geniş alan bulabilmiştir. Bu muhteva, vakf kelimesinin lügavi olarak ifade ettiği statik ve durağanlık gibi mefhumdan ziyade, cereyan eden aslının baki (habs), menfaatinin daim (tesbîl) olması gibi istilahî mefhumunun ruhuna daha uygundur. Zira İslam medeniyetine ait olan vakıf ameliyesinin hakikati statik değil dinamiktir (Kardavi, 1969, s. 109).

Vakıfların işletilmesi açısından istibdâla mahal olmayan gayrimenkul olan kısmı, genel olarak müsakkafat ve müstecerat gurubuna girerler ve istirbah, istiğlâl ve istimâl/istinmâ (kazançlandırılıp ve artırılma) edilirler. İçinde nukûd vakfının da yer aldığı kısım ise genel olarak istiğlâl edilirler ve bu grup müsteğallat grubunda değerlendirilir. İstiğlâl terimi, bazen istirbah veya istinmâ olarak da yer alır. Bu işlem ya karşılıklı akit yoluyla ya da ortaklık yoluyla gerçekleşir. Tanım ve pratikler farklılık arz etse dahi hepsinde nukûd olan vakıf sermayesini müteşebbis, ecîr veya amil gibi emek ortaklığıyla üretim, yatırım veya ticarete değerlendirilmesi söz konusudur. Bu işletme ve değerlendirme işi de İslam hukukuna göre tanımı yapılan ve

sınırları tahdit edilen akit ve iştirak teorilerine göre hangi kategoriye dahil edilmesi gerektiği hususu, vakıf ameliyesindeki tarafların hukûkî konumu ve yetkileri, akitleşme formatı ve akde mahal olan eşya veya işin mahiyet ve vasfına bağlıdır. Dolayısıyla bu aşamalarda meydana gelen işlem ve pratikler, hukûkî açıdan birden fazla tanım ve iştirak türleriyle yorumlama imkânı doğurmaktadır. Bu noktadan hareketle nukûd vakıflarının işletilmesinde takip edilen yöntemler üzerinde duracağız.

Sosyal ve İktisadi Bir Kurum Olarak Para Vakıfları

Mali bir ibadet olan vakfın, nev-i şahsına münhasır teşekkül etme unsurları ve işleyiş şartları vardır. Toplumun sosyal ve ekonomik hayatında meydana gelen gelişim ve değişime paralel olarak bu alanda hizmet veren müesseseler de iktisadi ve sosyal hayatta farklı şekillerde teşekkül imkânı bulmuştur. Bu müesseselerin temel dayanağının dînî nasslar olduğunu öncelikle ifade etmek gerekir. Vakfiyenin malî bir ibadet olması ve iktisadî hayatla çok yönlü mütedahil olması hasebiyle tarihi süreç içerisinde zengin bir fikhî külliyyat oluşmuştur. Bunların ekseriyetinin icthadi ve örfî olması hasebiyle zaman ve mekânın teğayyürü ile farklı yöntem ve modellerin meydana çıkmasına vesile olmuştur. İnfak safhasında sarf mahalleri de teğayyür edebilmiştir. Ayrıca İslam hukukunda vâkıfın şartı şariin nassı gibi telakki edilmesi ve süreç içerisinde gelişip çeşitlenen bu mali ameliyeyle ilgili oluşan fikhî müktesebât, söz konusu ameliyeye sosyal ve iktisadi hayatta geniş bir alan ve uygulama vus'atı kazandırmıştır. Toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında, sosyal refahın sağlanmasında Osmanlı döneminde güzel örnekleri bulunan bu vusattan farklı tanım ve yaklaşımların geliştirilmesi mümkün olabilir. Diğer bir ifadeyle bu tecrübî birikimden vakfiyelerin birden fazla safhasını akit ve iştirak teorileriyle tanımlamak ve buna göre toplumun sosyal ve iktisadî hayatının geliştirilmesinde farklı modeller ortaya koymak mümkün olabilir.

Bidayetten itibaren Müslümanlar vakıf ameliyesini ibadet niyetiyle, Allah rızası, amel defterinin kapanmaması ve ahiretteki sevabı kazanma mülahazasıyla gerçekleştirdiklerini belirtmek gerekir. (el-Fevzan, 2006, s. 158) Bu bağlamda dört noktayı vurgulamak gerekir. Birincisi, tarihi süreç içerisinde gerek akar gerekse nukûd vakfiyelerinin tanzim ve tescilinde dînî ve ührevî mülahazalar merkezi konumdadır. İkincisi, Osmanlı dönemi para vakıfları belgelerine bakıldığı takdirde tescil ve tanziminde birinci derecede dînî mülahazaların etkili olduğu görülmektedir. Üçüncüsü, nukûd vakıflarının

tanziminde ille-i gaiye bu olmakla beraber, kamu ve özel kurumlar nezdinde sosyal ekonomik olarak toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir işlev görmüşlerdir. Dördüncüsü, dolaylı olarak ve ikincil derecede hasıl olan maksatlar, toplumun ihtiyaç duyduğu ve devletin uhdesinde olan çok önemli kurumsal hizmetler ifa etmiştir. Bunun yanında sosyal kalkınma, gelir dağılımındaki dengesizliği önleme, müteşebbis ve esnafın finansman ihtiyacını karşılama ve neticede tefecilik ve faize karşı bir nevi önleyici kalkan görevi üstlenme gibi bir misyon ifa edebilmiştir. (Aslan, 1998, s. 93-119)

Sonuç olarak dînî mülahazalarla gerçekleştirilen vakfiyeler, içtimai ve iktisadi sahada özel ve kamusal birimlerin yanında kâr amacı olmayan organizasyon olarak sosyal refahı destekleyici ve iktisadî piyasayı dengeleyici bir sektör olarak tebarüz etmiş, ibadet ve sevap niyetiyle girilen bu ameliye, süreç içerisinde sosyal ve ekonomik açıdan birçok maksat ve gayenin husule gelmesine vesile olmuştur.

Para Vakıfları ve İktisadî Hayat

Sosyal ve iktisadî bir kurum olarak vakıf, gelişen ve hızla değişen günümüz iktisadi hayatın ortaya çıkardığı yöntem ve modellerle tam uyum ve entegrasyonu mümkün olmayabilir. Bu durum İslam hukuku açısından sınırları tahdit edilen akit teorileri ve şirket çeşitleri için de söz konusudur. İslam medeniyetine ait olan bu düzenleme, in'ikad formülasyonundan, tes-cil ve tevliyet yönetimine, vâkıfların şartları ve vesikanın düzenlenmesine, işletim ve infak mahalline kadar nevi şahsına münhasır özellikleri olan bir ameliyedir.

Yukarıda belirtildiği üzere geneli itibariyle örf ve teamül bağlamında formülize edilen menkul vakıflar, sosyal ve iktisadî alanda değerlendirilmesinin önünde kayda değer engeller yoktur. Bu yönüyle sosyal alandaki meyveleri bağlamında diğer infak türlerinden de farklı ve daha etkilidir (İbn Kudâme, 1983, s. 5/1) Bunun en belirgin özelliği ise aslının/mislinin tükenmeyip baki kalması ve meyvelerinin devamlı olmasıdır (İbn Abidin, 1984, s. 4/439). Bu husus, tüzel kişilik, verimlilik, süreklilik ve kalıcılık vasıflı günümüz ekonomik piyasayla entegre olma imkânı vermektedir.

Vakıf sahibi kişilerin ölümsüzlük özlemini gideren sadaka-i cariyeye (sürüp giden, tükenmeyen) hükmü şahıs hüviyetiyle ölümsüzleşmektedir (Ebu Dâvud: Cihad, s. 147) Onun için hayatın hiçbir döneminde yok olmayan/yok edilemeyen, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılama hususunda ictimai

boyutu öne çıkan salih ameller içinde vakıf kurumu öne çıkmaktadır. Bunu sağlayan bazı hikmetler şunlardır: Birincisi toplumun yararının öncelenmesi (ta'avun ve îsar), ikincisi, sadece Allah rızasının gözetilmesi (Allah rızasına uygun olmayan vakıf geçersizdir), üçüncüsü, temel naslarla çelişmediği sürece bir iktisadi organizasyon olarak iktisadi hayatın gerektirdiği şekilde formülize edilebilirliği.

Ortaklığın tabiatı gereği tarafların mağdur olabileceği (Sad, 24) hakikatinden hareketle bunu önlemeye dönük tedbirleri almada fevkalade hassas olan İslam, (Ebu Davud, Büyu 26, (3383) hukûkî olarak iktisadi işlerde, tarafların aldatma-aldanma ihtimalinin olmadığı akitte kapalılığın bulunmadığı ve ribaya yol açmayan ortaklık ve şirket modellerini önermektedir. Bu durum mali müesseseler olan vakıflar için de söz konusudur. Ebu Hanife'ye göre muamelatta konu ile ilgili açık tanımlar yoksa Müslümanların kendi aralarındaki akitlerine imkân nispetinde cevaz vermek esastır (Merginani, 1965, s. 212). Yukarıda değinildiği üzere nevi şahsına münhasır bir teşekkül olmakla beraber, söz konusu bu fikhî izahata göre para vakıflarının farklı biçimlerde işletilip toplumun değişik ihtiyaçlarını karşılamada değerlendirilmesine vüsat vardır. Nitekim Osmanlı vakıf tecrübesindeki yöntem ve modellere bakıldığında murabaha yöntemi ve mudârabe (emek-sermaye) ile inân (sözleşmeye dayalı olan ortaklık modeli) gibi ortaklık tipleri görülebilmektedir (Çizakça, 1999, s. 70). Ayrıca iktisadi hayatın gerektirdiği şartlara göre ismi konulmamış ortaklık şekilleri de söz konusudur. İslam hukukuna göre kesin nass bulunmadığı, fıkıh kitaplarında da hakkında kesin düzenleme yapılmayan konularda Müslümanlara her türlü sözleşme ve işlemlerinde serbestlik prensibi benimsenmiştir. (Mecelle, md. 1060, 1234) Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar diye buyurmuştur (Kastallânî, 1996, s. 50).

İslam hukukunun ilkelerinden biri olan toplumun maslahatı nerede ise Allah'ın dînî de oradadır (Krş, 81, vd.) kaidesinden hareketle ortaklık işlemlerinde dinin temel naslarına ters düşmemek kaydıyla iktisadi ve idari herhangi bir düzenlemeye karşı değildir. Zaman ve mekâna göre söz konusu alanda faaliyet gösteren birimlerin yaygın uygulamalarına ve ortakların zararına olmamak kaydıyla (Kasanî, 1910, s. 6/69) usul-i hamse noktasında halel olmadığı yararın mülahaza edildiği ve bu hususlarda alınan tedbirler devrede olduğu sürece insanlar kendi ve toplumun yararı doğrultusunda her türlü işlemleri gerçekleştirebilirler (Gazali, 1997, s. 1/ 416).

Para Vakıflarının Misyonu ve İşleyiş Çerçevesi

Para vakıflarının tescil vesikalarında sermaye miktarı, tevliyet, işletme, sarf mahali ve kuruluş gayesi gibi temel unsurların yer aldığı vakıf şartnameleri incelendiği takdirde vakıfların dinî amaçlı olmalarının yanı sıra kamusal alanda birçok ihtiyacın karşılanmasında önemli bir misyon ifa etme mülhazalarının da söz konusu olduğu görülecektir (VGMA Defter No: 730, Sayfa: 63, Sıra: 36; Edirne Şer'îye Sicilleri Defter No: 4675 Sayfa: 21-22; VGMA Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222). Dolayısıyla para vakıfları, sadece sosyal yardımlaşmanın bir kurumu olarak yetinilmemiş iktisadi hayatın adil bir şekilde dönmesine de vesile olmuştur (Akgündüz, 1996, s. 41).

Sosyal tabakalar arasındaki farklılığı kaldırmak, sürdürülebilir ve süreklilik arz eden infak ameliyesine olan dînî teşvik (Bakara, 43, 83, 110; Nisâ, 77, 162; Nûr, Beyyine, 5) Müslümanların kültüründe özellikle vakıf şeklinde kurumsallaşmıştır (Faroqhi, 1994, s. 286). Bu bağlamda hayrî, ictimâî ve iktisadî açıdan para vakıflarının misyonunu aşağıdaki başlıklarda sıralamak mümkündür:

1- Sosyal amaçlı olup kâr hedefi gütmeyen vakıflar, iktisadi alandaki dengesizliği azaltmada önemli rol oynamaktadır (Öztürk, 1983, s. 2). Toplumun sağlık, eğitim, ibadet ve barınma/bayındırlık gibi ortak ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamının yanında sosyal kurumların iâşe ve idamesi için finansman sağlayan para vakıfları, dinî ve sosyal kurumlar olarak, toplum hayatında, refahın istikrarı ve devamlılığın sembolü olmuşlardır (Yalçın, 1979, s. 184).

2- Birer iktisadî organizasyon olan para vakıfları, kâr ederler. Fakat kâr amaçlı organizasyonlar değildir. Ekonomik kalkınma yerine toplumsal ihtiyaç merkezli kurumlardır. Esas itibarıyla, sahiplerine ya da kurucularına kâr sağlama amacı gütmeyen kuruluşlar olarak bilinen bu yapılar, bazen kâr yaparlar. Ancak, kurucularına kâr dağıtmazlar. Sağlanan kârı tekrar kurucularının hayrî amaçları ve vakfiyenin misyonu için kullanırlar (Yalçın 1979, s. 184). Diğer bir ifadeyle toplumun zaman ve koşullara göre değişiklik arz eden asgari geçim ihtiyaçlarını karşılamayı, bu bağlamda kamusal temel hizmetleri ifâ eden kurumların iâşe ve idamesini sağlama gayesindedir.

3- Allah rızasına nail olmak için toplumun asgari ihtiyaçlarını karşılar. Kamu ve özel sektörlerin yanı başında üçüncü bir birim olarak yer alan gün geçtikçe iktisadi ve sosyal hayatta gücünü hissettiren günümüzdeki kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, İslamî referanslı vakıflar arasındaki farklılık, kâr yerine başka bir fayda hedeflemeleri olarak görülmektedir. İslamî vakıf

dışındakilerde bireysellikten bir kopma ve toplum faydası düşünülmesine rağmen Allah'ın aşkın boyutuna teslimiyet fikri, modern kâr amacı gütmeyen kuruluşların pek çoğunda mevcut değildir (Yalçın 1979, s. 184). Nukûd vakıflarının gerek teşekkülünde gerekse sarf hususunda bu mülahazadan sarfı nazar edilmemiş, işletilmesinde söz konusu mülahazaya hanel getirilmemiştir. İslamî vakfiyelerde bu hedef birinci derecede ilâhî ve uhrevîdir. Dolayısıyla insani ve ahlaki ilkeler ön plandadır.

4- Velayet-i amme mürakebesi altında amme hizmetinde sürekliliği sağlamaktadır. Hükûmî şahsiyeti olan söz konusu vakıflar, iktisadi hayatta uyum sağlayıp kendine yer edinebilmiş, hem yanı başında yer alan velayeti ammenin sıkı denetimi yardımıyla ve kurumsal yönetim anlayışıyla, mal ve hizmet üretimi piyasasında etkinliğini sürdürebilmiştir. Kendini sürekli yenilemeye müsait ve zaman –mekânın değişimiyle gelişmeye müsait bir hüviyete sahip olan İslâm hukûku çalışmalarında tüzel kişilik, mefhum olarak ele alınmış ve temel prensipleri tespit edilmiştir. (Hatemi, 1994, s. 84.) Süreklilik arz eden sosyal kalkınmayı ve tüketim disiplinini sağlayabilmiştir. Mahkeme-i şeriyeye/kâdılık makamı, öncelikle vakfiyenin tanzim ve tescilini hukuka uygunluğu açısından denetler. Devletin ilgili birimleriyle beraber, işletim ve harcama açısından denetler. Dernek, vakıf, sendika, şirket gibi oluşumlar hukuken varlık kazandıkları anda tüzel kişilik kazanırlar ve bu tip oluşumlara özel hukuk tüzel kişisi denilmektedir (Özsunay, 1969, s. 1). Tüzel kişilikler şahsiyetleri icabı haklardan istifade ederler ve kullanırlar, alacaklı ve borçlu olurlar (Birsan, 1958, s. 395).

Hükûmî şahsiyetle ilgili olarak Mecelle'de şu ifadeler vardır: Ecîr-i hâssın müsteciri bir şahıs olduğu gibi, şahsı vahid hükûmünde olan müteaddit şahıslar dahi olabilir (Mecelle, md. 423). İşte Mecelle müstecirin yani kiracının şahsı vahid hükûmünde olan müteaddit şahıslar olabileceğini belirtmekle ve müteaddit şahısların şahsı vahid sayılabileceğini kabul etmektedir (Haydar, 1330, s. 1/694.) İslâm hukukçuları, yeri geldikçe bu konuya değinmiş ve üzerinde durmuşlardır. Özellikle, beytülmal, vakıf gibi müesseselerin işleyişini izah ederlerken, bu kurum ve kuruluşların, hakiki şahıslar gibi vazife gördüklerini bu müesseselerin gerçek kişiler tarafından temsil edildiğini ifade etmişlerdir (Köse, 1998). Nitekim içinde Şafii ve Hanbelî hukukçuların yer aldığı bir grup vakfın hukûkî işlemlere taraf olabileceğini söylemişlerdir. Ayrıca Hanefi ve Şafii âlimler mütevellî vakıf adına (kadıdan izin alarak ve vakıf maslahatına dönük olarak) borçlanma yoluna gidilebileceğini söylemişlerdir. (Neveî, Ravda, 5/342; İbn Kuddame, s. 5/640-641; İbn Abidin 4/439; İbn Nuceym,

194; el-Bahrü'r-Raik, 5/259). Bilindiği üzere vakıf kurucusu, vakfi tasarlayıp gerçekleştirdikten sonra bir hükmî şahsiyet meydana gelir ve vâkıf bu hükmî şahsiyetin tüzüğünü vakfiye adıyla düzenler (Akgündüz, 1996, s. 297).

5- Kurumsal sosyal sorumluluk bilincinin merkezi konumda olduğu para vakıflarında, ahlaki gelişme amaçlanmaktadır. Para vakıflarında elde edilen kazanç sosyal hizmetlere harcanır. Diğer bir ifade ile hedefte kâr değil ahlaki mülahazalar vardır. Amaç ile araç yer değiştirilmez. İslâm fihhının ahlâki kodları bağlayıcı olup asl-ı mala hâlel getirmemek ve faize/harama bulaşmamak gibi Allah'a hesap verilebilirlik vardır.

Para Vakıflarının İşletme Yöntemleri

Sermayenin bir kısmı veya tamamı nukuttan müteşekkil olan vakıflar, emek ortaklığıyla üretime kanalize edilmek veya akara tebdil edilip icara verme gibi genel yöntemlerle ticarete değerlendirilebilmektedir. Bu durumda vakfın işletme alanının sınırlarını ve değerlendirme yöntemlerini sınırlandıran eden şu hususlar sözkonusu olmaktadır: dînî hüviyetli bir birim olması hasebiyle teşekkül, işletim ve infak safhalarında fihhın gerekli gördüğü mülahazalara riayet etme, vâkıfın şartlarına ve vakfın kuruluş amacına tam olarak riayet etme.

Yukarıda değinildiği üzere kamu yararının olduğu ve temel nasslarla çelişme söz konusu olmadığı sürece vakıf sermayesini farklı yöntemlerle işletmenin İslam hukuku açısından mahsuru yoktur. Geneli itibariyle örf ve teamül bağlamında formülize edilen menkul vakıflar, sosyal ve iktisadi alandaki rayiç yöntemlerle değerlendirilmesinin önünde kayda değer engeller yoktur (İbn Kudâme, 1983, 5/ 1). Para vakıflarının işletme yöntemleri alanında yapılan çalışmalardan Osmanlı dönemi para vakıfları pratiğine bakıldığında birde fazla yöntemle işletildiği görülmektedir.

Karz yoluyla işletme: Kırâz müdarabanın diğer bir adıdır. Karz ise borç demektir. Bazı vakfiyelerde idane diye yer almaktadır. Örnek olarak bkz. *Gazanfer Bey bin Abdullah Vakfi, Mentеше Valisi Abdullah oğlu Gazanfer Bey'in, Rodosçuk'ta bulunan Emir Sinanüddin'in, 200.000 dirhemi inşa etmiş olduğu camide Kur'ân-ı Kerim tilaveti, Ata deresi üzerindeki su yolunun bakımı, Köse İlyas Vadisi üzerindeki köprüünün bakımı için ve evlatları için vakfetmesi... E-vail-i Şevval 978 / 26 Şubat-7 Mart 1571; VGMA Defter No:2105, Sayfa:230-235, Sıra: 148; 580 Nolu Defterin 194. sayfa ve 90. sırasında kayıtlı Ayrıca "Mâ fihî mine'l-vakfi ve's-şurût cerâ inde'l-kâtibi'l-mürsel min cânibi's-şer'i'l-enver ale'n-nemti'l- mebsût*

muhkemeten li-sıhhatihî ve lüzûmihi fihusûsihî ve umûmihî âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eslâf sümme câe ileyye ve ahbere bi-zâlike fe-neffeztü hükmehû. Dürri zâde es-Seyyid Mehmet Dürri el- Kâdîl-asker rûmîli güfira lehümâ. es-Seyyid Mehmet Dürri” şeklindeki siyakatla başlayan İstanbul'da Mevâliden “Mehmet Asım Efendi ibni'l-merhûm müsevvid Mehmet Ali Efendi ibni İbrahim Efendi'nin vakfiyyesi örneği. No:14, İşbu hâkim mühriü Anadolu Kazâskerliği tatbîk defterindeki mühriin örneği olduğu tasdik kılını.21/1/939, İstanbul müftüülüğü resmî mühriü ve imzâ . F. Ülgener.

Vakfiyelerde yer alan idâ'a ve idâne, karz tabirinden farklı manalarda yer almaktadır. Nukûd vakıflarında karzın işleyişi müamele-i şeriye şeklinde cereyan etmektedir. Beyü'l-Vefanın farklı versiyonları devreye konulmaktadır. Mütevellî ve vakıf yönetimi, vakıf malını şartnamede yer almadığı veya kadı tarafından onaylanmadığı sürece karz-ı hasen olarak dağıtamaz. Ancak evkaf vezareti, eytam sandığı ve toplum maslahatı için karz-ı hasen veya geri ödemesiz kredi verebilir (Zuhayli, 1994, 6/ 9).

Bida'a yoluyla işletme: Lügat anlamı ticarete konu olan her türlü mal demektir (Lisanü'l-Arap, 1/324). İslam hukukçuları da bu manada kullanmışlardır. Buna göre fikhın bir terimi olarak bida'a terimi, karz, kırâz, icar ve cüalenin zıddı olarak kullanılmakta ve sermaye sahibi, ticaret yapmak ve elde edilecek kazancın hepsinin sermaye sahibine ait olmak kaydıyla birine vermesi anlamına gelmektedir. Bir ücret ve kâr payı beklentisi olmadan meccanen ve teberru amacıyla bir malı ticarete işletmek bida'a kavramı içindedir. Hasbi olarak mütevellîlerin veya işletenlerin yaptıkları da bu kabilden olsa gerekir. Hulasa kişi vakıf parasını işletmek üzere birine verdiğinde; kazancın ikisi arasında olması durumunda kırâz olur, sadece işleten kişiye ait olursa karz olur, sadece vakıfa ait olursa bida'a olur. Hiçbiri sözleşmede tayin edilmediyse yine bida'a olur (İbn Esîr, 3/31). Ancak şu var ki, meccanen diye şart koşulmadığı durumlarda emeğin saygınlığı, Müslüman'ın alın terinin kutsallığı ve teamül/ örf/ gelenek/ adette emek sahibine bir ücret verilecekse ücreti misliyle verilir.

Mudârabe yoluyla işletme: Mudârebe, emek-sermaye ortaklığı demektir. Para vakıflarının işleyişinin ekseriyeti sermaye ve emek ortaklığı biçimindedir. Emeğin etken amil olduğu İslam iktisadında geniş anlamda mudârebe gerek teşebbüs gerekse işletme safhasında bu ruha uygun olarak nukud vakıflarında tezahür etmektedir. Mudârebe mürekkep bir akittir (vekâlet, müşareke, icare ve gasb vb). Ayrıca çoğu hukukçular bu ifade yerine başka ifa-

deler kullanmışlardır. En çok kullanılan tabir Kırızdır. Dolayısıyla bir tarafta sermaye diğer tarafta emeğin yer aldığı iştirak ameliyelerinde adı konulmasa dahi bir çeşit müdaraba sözkonusu olur. İbnü'l-Bezzâz (ö. 827/1424)'ın ifadesi şöyledir: Dirhem, dinar, gıda maddesi ve mislî menkuller vakfedildiğinde bu caiz olur. Nakit para ve bu mislî menkullerin, satıldıktan sonraki satış bedelleri mudâraibe veya bida'a yoluyla verilir. Elde edilecek kâr (rıbh) vakfın hayır cihetine sarf edilir. İbn Abidîn (ö. 1258/1836): Ölçü veya tartı ile satılan mislî menkuller vakfedildiğinde satılır, parası mudârebe veya bida'a yoluyla verilir. İbn Nuceym (0.970/1563): gümüş ile altının vakfedilmesi ihtilafsız caizdir, diye fetva vermiştir. Bu vakfedilen gümüş ile altın mudârebe veya bida'a yoluyla verilir ve elde edilecek kâr (rıbh) vakfedilen cihete sarf edilir (Döndüren, 2008, s. 4).

Murabaha yoluyla işletme: Para vakıflarında murabaha üç temel manada kullanılmaktadır. Birincisi istirbahdır. Muhtevası ve uygulama sahası en geniş olan uygulamadır. Belli esaslar dahilinde ribh kazanç getiren her türlü müamele demektir. İkincisi istibdal ameliyesinde olduğu gibi bir malı ucuzaya satın alıp pahalıya satmak, üçüncüsü bir malı peşin alıp vadeli satmak. Para vakıflarında bu yöntemler yaygın olarak kullanılmıştır. Kısa vadeli ve piyasa koşulları (şeri veya örfi, kanuni oran üzere) (VGMA Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 018)

Bey'i istiğlâl yoluyla işletme: Gallet veya gillet kazanç ve kazançlandırma çabası demektir. İstiğlâl terimi, bazen istirbah veya istinmâ olarak yer alır. Bu işlem de ya karşılıklı akit yoluyla ya da ortaklık yoluyla gerçekleşir. Fikhî tanımını yapabilmek için tarafların hukûkî konum ve yetkileri, sözleşme ve iştirak formatı ve akde mahal olan eşya ve işin ne olduğu önem arz etmektedir. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere bu aşamada meydana gelen işlemin, hukûkî açıdan birden fazla şekilde yorumlanması mümkündür. Müsakkafatla ilgili olan vakıflarda (akarın icareye verilmesi, tarlanın ekimi müzaraa ve işinin emeğinin karşılığı) istiğlâl, diğerlerinde ise istirbah kullanıldığı görülmekle beraber yekdiğerinin yerinde kullanıldığı olmuştur. İstimâl ise her ikisi yerinde de kullanılmaktadır. Her ikisi de vakıf malını değerlendirmek, nemalandırmak ve kazanç elde etmek manasındadır. Hepsinde emek ve sermaye ortaklığına dayanır. Buna şirâke denir. Bu manada müzaraa, müğarasa, müsakat ve icar dahi bir çeşit şirake müdârabesi olarak telakki edilebilir. Hukûkî manada beyü'l-istiğlâl ise bir malı, satıcının bu malı kiralayıcı şartıyla yapılan akittir.

Bunun beyü'l-vefa biçiminde ise satıcının, bir malı müşteriye ilerde parasını geri verdiğinde geri alma şartıyla satmasıdır. Böylece müşteri parayı değerlendirir. Satıcı ise akar malın kira vb. gelirinden istifade eder. Vakıf birine borç verir karşılığında bir akarı rehin misali alır ve kiraya vererek işler. Buna Hanefiler beyü'l-istiğlâl ve muamele (muamele-i şeriyye/meriyye) adını vermişlerdir. Bu yöntem borç verirken zarar etmeme ilkesine dayanmaktadır.

Akara tebdil veya nakde tebdil yoluyla işletme: Burada takas değil trampa yapılmaktadır. Yani rayice göre eşit değerde olanlar arasında değişim değil, fırsat oluştuğunda vakıf için ahrâ ve enfa olana tebdil söz konusudur. Bu ise velayet-i amme mümessili olan kişi veya makamın, kadı uzman ve bilirkişinin görüşü üzere gerçekleşir. Burada kısa vadeli yatırım yapılmakta ve risk minimize edilmektedir. Bu yöntemde gelecek ve beklenti satın alınmaz. O günkü değer ve gerçekler satın alınır. Satım aşamasında da yine bu mülahaza geçerlidir. (VGMA Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 018; VGMA Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67). Bu yöntemde bilirkişi görüşü ve yetkili makamın fetva ile onayı önemlidir.

Kamusal kurumlar aracılığıyla işletme: Bu yöntem devlet uhdesinde olan bazı sosyal amaçlı kurumlarla iştirak yapmak suretiyle işletmek ile özetlenebilir. Evkaf bakanlığı kamu adına eytam sandığı ve ihtiyaç sahiplerine gerektiğinde hibe ve idane yapmaktadır. Örneğin borcun bir kısmını geri ödemesiz yapmaktadır.

Kamu kurumlarının ve özel kuruluşların finansman ihtiyacını karşılama yoluyla işletme: Bu kanalla işletilen vakıf paraları muamele-i şeriyye yoluyla istirbâh edilmektedir. Askeri mahkemelerde istirbah edilmesi gibi devlet kamu yatırımlarında kullanılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988, s. 254).

Nukûd vakıfları, kâr elde eder; ama kâr amaçlı değildir. Ahlakilik ve İslam hukukuna uygunluk esastır. Ahiret düşüncesi merkezlidir, Allah rızası, hesap verebilirlik esastır. Para vakıflarının işletmesinde tebarüz edilen ilkelere şöyle özetlemek mümkündür: Ahlakilik ilkesi, toplumsal ihtiyaç merkezli olma ilkesi, mikro kredi mekanizması görevini ifa etme özelliği, bölgesel kurumlar olma özelliği ve bölgesel kalkınmaya katkı, yerinde destek verme ilkesi, İslami etik ilkelere bağlılık (Bulut & Korkut, 2017).

Bu vakıflar anılan tanım ve sınırlar çerçevesinde değerlendirilirken genelde karz şeklinde istirbah edilme yoluna gidildiğini görmekteyiz. Bunun

da tanımdan kaynaklanan bazı sebepleri vardır. En önemlisi te'bid ve asl-i mala halel gelmemesi duyarlılığıdır.

Bilindiği gibi kâr ve risk birbiriyle müsbet orantılıdır. Vakfın aslını hapsedip menfaatini paylaşmak şeklindeki tanımından hareketle yöneticilerin önünde iki yol vardır. Birincisi kâr marjını artırmak için bazı riskleri üstlenmek, ikincisi ise riski minimize etme karşılığında az bir kâr marjına razı olmaktır. Dolayısıyla büyük oranda güvene dayalı olan mudârebe ve kırâz yoluyla vakıf mallarını işletmek suretiyle kâr marjını artırmak yerine vakıf malının aslının kaybolmaması adına hem az bir kâr marjına razı olmak hem de kırâz yerine karza razı olunmuştur. Kırâz emek-sermaye ortaklığının diğer bir ifadeyle mudârebe için kullanılan bir tabirdir. Emek tarafını garantiye alır, sermaye tarafının riski devam eder. Karz ise sermaye sahibinin kâr marjını (az da olsa) garantiye alır, emek (vakıf malını çalıştıran esnaf) sahibinin zararına karışmaz. Diğer bir ifadeyle kırâz emek sahibini, muamele-i şer'î ile yapılan karz ise sermaye tarafını garantiye almaktadır (Döndüren 1991, s. 31) Burada üç husus gündeme gelmektedir. Birincisi; vakıf mütevellisi, vakıf şartnamesinde yer almadıysa enflasyonist bir ortamda bir miktar kâr payı almadan karz-ı hasen ile borç veremez. Ancak bazı vakfiyelerde kefil ve kuvvetli rehin ile ihtiyacı olanlara faizsiz ödünç verilmek üzere paralar vakıf edilmiştir. İkincisi, mütevellinin en önemli görevi vakıf malını zayi olmaktan, kaybolup heder olmaktan korumaktır. Mudârebe yoluyla işletmede bu risk daima vardır (Malikilerde tebîd şartı olmadığından böyle bir zorunluluk olmayabilir). Üçüncüsü, vakıf malını işletirken harama faize bulaştırmamak gerekir. Oysaki ribevî karz bir çeşit faizdir. İşte bu noktada muamele-i şer'iye devreye girmektedir. Nukûd vakfiyelerinde buna muamele-i ber vech-i hakkaniyet denir. İslam hukukuna göre bu muamelede en çok başvurulan işlem murabaha ve iyne olmuştur (Döndüren, 1991, s. 31).

SONUÇ

Vakıf, İslam medeniyetine has bir müessesedir. Bu medeniyetin başmuallemi ilk önce bu girişimi başlatmış ve tarihi süreç içerisinde Müslüman hayatının bir parçası olmuştur. Bidayette vakıf, bir kişi tarafından yapılır. Yapılan vakıf genelde bir gayrimenkuldür. Sarf yerleri de genelde ferdi olmuştur ve işletmesi de sınırlıdır. Günümüzde hem vakıf sahipleri birden fazla kişi olabildiği gibi sermaye ve sarf yerleri de çok farklı olabilmektedir. Bir kısmı cayma ve itiraz etme hakkı gibi sonuçları doğuran fasid mudârebe kategorisine girmekle beraber, teşebbüs, tevliyet ve işletme safhalarında ta-

sarrufa mahal olan sermayenin işletilmesi ve değerlendirilmesi söz konusu olduğuna göre geniş manada emekten söz edilebilir. Sermaye ile buluşan emek birden fazla tanımı mutevî olan müdarabayı meydana getirir. Emegün etken amil olduğu İslam iktisadî ruhuna uygun olan bu iştirak nukûd vakıflarında güzel şekilde tebarüz etmiştir.

Nukûd vakfî ameliyesi bir alım satım akdi gibi sonuçlanan/biten/el değiştiren değildir. Akitleşme formu ne şekilde olursa olsun, işletilme ameliyesi te'bid ve asl-ı malın muhafazası özelliği nedeniyle bir iştiraktır.

Osmanlı para vakıfları tecrübesi günümüz iktisadî şartlarına göre yorumlandığında özellikle Müslüman ülkelerin toplumsal kalkınmasında dengesizlikler ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasında bir model olduğu görülür. Tarihte yaşanan bu tecrübe bugün de yarın da uygulanabilir. Çağın gereklerine, dış etkenlere dikkat edilerek, ilke ve amaçtan taviz vermemek esas olmalıdır. Bu modelde bireyden ziyade çok ortak, tek kişi yerine heyet ve yönetim kurulu vardır. Denetim ve murakabe yanı başındadır. Velayet-i hasse ve velayet-i amme birlikte yer alır. Bu model, hayır cemiyetleri yardım sandıkları, zekât ve sadaka sandıklarından farklıdır. Örneğin günümüzde ihtiyaç sahiplerine yardım için birden fazla kurum ve cemiyetler bulunmaktadır. Bu kurumların kimi gıda yardımı yapmakta kimi eğitim, sağlık vb. alanlarda hizmet vermektedir. Ancak bunlar sıcak parayla yapılmakta ve neticede tüketim esaslıdır. Para vakıfları ise üretim esaslı kurumlardır.

Osmanlı döneminde kalkınma yerine toplumsal refahın önceliği ruhuna uygun gelişen ve örfî hal alan iktisadî hayat dinî kurumların teşekkülünde rol oynamıştır. Bu durum, özellikle iktisadî hayatın büyük bir bölümünde etkin olan vakıflarla ilgili düzenlemeler ve fetvalara yansımıştır. Günümüz iktisadî hayat bağlamında İslam ümmetinin arz ettiği durum ve şartlar altında kamu ve özel sektörlerin yanında kâr amacı olmayan fakat kâr edebilen, sosyal ve iktisadî açıdan birden fazla yöntem ve işletim modelleriyle yer alan vakıf kurumu vardır. Para vakıflarının kuruluş sistemi ve Osmanlı pratiğinin sosyal ve iktisadî içerikli araştırmalara konu edilmesi yeni ufukların ve imkanların oluşmasına fırsat oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar:

- Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109
VGMA Defter No: 626, Sayfa No: 666-667, Sıra No: 694
VGMA Defter No: 989, Sayfa No: 37, Sıra No: 31
VGMA, Defter No: 629, Sayfa No: 29, Sıra No: 13
VGMA, Defter No: 987, Sayfa No: 263, Sıra No: 093
VGMA Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67
VGMA Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 018
Rodoscuk Şeriye Sicilleri: 08606.00005
Rodoscuk Şeriye Sicilleri: 8639.00013, v.25a-b
Saraybosna Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109 (jpg: 108-107-106) Sıra: 233

İkincil Kaynaklar:

- Âbidîn, İ. (1984). Muhammed b. Ömerî'l-Hanefî (ö. 1252/1836). Hâşiye 'alâ Reddî'lmuhtâr, 731.
Akdağ, M. (1959). Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî tarihi (No. 131). Türk Tarih Kurumu Basimevi.
Akgündüz, A. (1996) *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV Yayınları, İstanbul.
Akgündüz, A. (2000) *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı
Alaüddin el-Kasanî (1910) *Bedaiu'sanâi' fi tertibi's-şerâi'* 7. cilt, Matbaatü'l-Cibaliye
Ali Haydar Efendi (1330) *Dürarü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul.
Aslan, N. (1998) Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler. *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 93-119.
Aydın, D., Sağlam, N., Basar, M., & Ozturk, M. (1999). *Kâr Amacı Gütmeyen Sektör Olarak Vakıflar*. Eskişehir.
Bilmen, Ö. N. (1969) *İstilahat-ı Fıkhiye Kamusu*, İstanbul
Birsen, K. (1958) *Medeni Hukûk Dersleri*, İstanbul.
Bulut, M., Korkut, C. (2017) *A Look to The Ottoman Cash Waqfs As Altruistic Finance Model*. Conference on Philanthropy for Humanitarian Aid, ss. 1-14. Sultan Sharif Ali Islamic University (UNISSA), Brunei.
Çizakça, M. (2006). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması, TÜSEV, İstanbul.
Döndüren, H. (1991) Karz-ı Hasen, *Altınoluk Dergisi*, 63.
Ebu Dâvud, Süleyman b. Eşas es-Sicistani, (1988) *Sünenü Ebi Davud*, (I-II), Beyrut.
Fevzan Salih (2006) *el-Mulahasü'l-Fikhî*, Beyrut.
Eymen S. (2009) *el-Ukûdu'l-Medeniyye el-bey'u ve'l-icâr*, Cidde.
Faroqhi, S., & Kalaycıoğlu, N. (1994). *Osmanlı'da kentler ve kentliler: Kent mekanında ticaret zanaat ve gıda üretimi, 1550-1650*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

- Gazzali, (1997) *el-Mustasfa fi usul'l-fikh*, Talik: Muhammed el-Aşkar, Beyrut.
- Hatemi, H. (1994) *İslam Hukûku Dersleri*, İstanbul,
- İbn Küdame, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (1981) *Ravzatü'n-Nazır*. Beyrut
- İbn Küdame, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (1983) *el-Muğni*. Beyrut
- İbn Teymiyye Ahmed b. Abdulhalim, (1995) *Mecmu'ü fetava şeyhi'l-islam*, el-Medinetu'l-Munevvere.
- İnalçık, H. (2012) *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, İş Bankası Yayınları.
- İpşirli, M. (2006), Osmanlı'da Vakıfların Tarihi Gelişimi, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 15. ss. 61-72.
- Kahf M. (2000) *İslami Vakıfların Gelişimi, Yönetimi ve Kalkındırılması*, Darü'l-Fikir, Dimeşk.
- Kardavi Y. (1969) *Zekat Fıkhı*, Beyrut.
- Kastallânî, A. (1996) *İrşâdu's-Sâr li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut
- Köse, M. (1998). İslam hukûku ve modern hukûka göre tüzel kişilik. *Ekev Akademi Dergisi*, 1(2), 221-230.
- Kurt, İ., (1996), *Para Vakıfları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar neşriyat, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 23, İstanbul
- Mağribî, M. E. F. (2010). *El Vakfu'l Hayrî el İslâmî: Dirâse Fıkhiyye*, İktisâdiyye, İdâriyye, Kahire, ts.
- Merginani (1965), *el-Hidaye Şerhü Bidayetü'l Müctehid*, Kahire
- Nezih, M. S. (1986) *Durus fi'n-nazariyyeti'l-ammeti, Li'l-İltizamati*, Darü'n-Nahda, 1. Bsk.
- Nüceym, İ. (1985). Zeynü'l-Abidin. el-Eşbah ve'n-Nezâir. *Gamzu Uyûni'l-Besâir ile birlikte*. Beyrut: *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut.
- Nüceym, İ. (1980). Zeynüddin, el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik. *Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, ts., *el-Eşbâh ve'n-nezâir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut.
- Özcan, T. (2008), Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları, *Çerçeve*, İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası, İstanbul
- Özsunay, E. (1969) *Medeni Hukûkumuzda Tüzel Kişiler*, İstanbul
- Öztürk, N. (1983) *Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vehbe ez-Zuheyli, (1994) *Karz, İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul
- Yalçın, A. (1979). *Türkiye iktisat tarihi*. Aynıldız Matbaası. Ankara.
- Yediylıdız, B. (1986). Vakıf, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13